

קמצא ובר קמצא - חלקם של חכמים

מים ראשונים: יש הרואים בסיפורי החורבן העברת כובד המשקל מהכהונה לחכמים, מבית המקדש לבית המדרש. כנגד חורבן הקריה הנאמנה שהפכה לזונה - "תן לי יבנה וחכמיה". אלא שבית המדרש לא חושך את שבטו מעצמו. לא רק הכהונה וההנהגה החומרית הסתאבו. גם לחכמים עצמם חלק נכבד בחורבן. אולי זו יכולת התקומה המופלאה של "יבנה וחכמיה" שידעו לבקר גם את עצמם!

מסכת גיטין דף נה עמוד ב¹

אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים ... על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים² - אותו אדם שאוהבו היה קמצא ושונאו בר קמצא עשה סעודה (משתה). אמר לו לשמשו: לך והבא לי את קמצא. הלך והביא לו את בר קמצא. בא (בעל הסעודה) ומצאו (את בר קמצא) שהיה יושב. אמר לו: הרי אדם זה שונא את אותו האיש³, מה אתה מבקש כאן? קום צא! אמר לו: הואיל ובאתי הנח לי ואתן לך דמי מה שאוכל ואשתה. אמר לו: לא. אמר לו: אתן לך דמי מחצית סעודתך! אמר לו: לא. אמר לו: אתן לך דמי כל סעודתך!⁴ אמר לו: לא. תפסו בידו והעמידו והוציאו. אמר (בר קמצא): הואיל וישבו שם רבנן ולא מחו בו, שמע מיניה (למד מכך) שנוח להם ...⁵

מסכת שבת דף נד ע"ב

"ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו" (ישעיהו ג יד) - אם שרים חטאו, זקנים מה חטאו? אלא, אימא: על זקנים שלא מיחו בשרים.⁶

מסכת יבמות דף סה עמוד ב

ואמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: "אל תוכח לך פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך".⁷

איכה רבה פרשה ד

... והיה שם ר' זכריה בן אבקולס והייתה ספק בידו למחות ולא מיחה ... אמר ר' יוסי: ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל.⁸

¹ הסיפור על חורבן בית שני, כולל הויכוח הפנימי בין הקנאים למתונים, הרס העיר ע"י הקנאים, מפגש ריב"ז ואספסיינוס "תן לי יבנה וחכמיה" וכו', מופיע בשלושה ארבעה מקורות עיקריים: הגמרא בגיטין כאן, איכה רבה פרשה ד סימן ג ואבות דרבי נתן: נוסח א פרק ד ונוסח ב פרקים ו-ז. וכבר רבו המאמרים והמחקרים המשווים ביניהם. אבל הסיפור על קמצא ובר קמצא כפתיח לחורבן הבית מופיע רק בשניים הראשונים: גיטין ואיכה. בפתיחה זו "אקמצא ובר קמצא חרבה ירושלים" נבקש הפעם לעסוק. מומלץ מאד לקרוא את הסיפור המלא תחילה באחד ממקורות אלה לפחות. ראה גם ספר האגדה לח"נ ביאליק, עמוד כמג.

² את המשך הסיפור נביא בעברית ע"ס תרגומו של שטיינזלץ שם.

³ דיבור בנוף שלישי - הרי אתה שונא אותי (או שמא, אני שונא אותך ...). אגב, שים לב שהשנאה לא הייתה בין קמצא ובר קמצא, אלא בין בעל הסעודה ובר קמצא. קמצא עצמו כלל לא שייך לסיפור. הביטוי "אקמצא ובר קמצא חרבה ירושלים" קצת מטעה. והכל בגלל שמש שלא רק שלא שומע טוב, אלא גם איננו יודע מי החברים ומי אינם חברים של אודנו ...

⁴ ובלבד שלא תוציאני ולא תביישני ברבים. מצד בר קמצא הנקודה המרכזית היא הבושה, כפי שהגמרא עצמה מסכמת שני דפים מאוחר יותר (נז ע"א): "תניא, אמר רבי אלעזר: בא וראה כמה גדולה כחה של בושה, שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא, והחריב את ביתו ושרף את היכלו". ובספר אורחות צדיקים שער הבושה כתב: "וחורבן ירושלים נתגלגל על ידי בושת דבר קמצא".

⁵ "הואיל ולא מיחו רבנן". הבושה מתעצמת משום שהדבר נעשה לעיני ציבור שלם ו"אף אחד לא קם". בפרט שנכחו שם חכמים והם לא מחו. ראה פירוש מהרש"א כאן שמנסה להצדיק את מעשה החכמים בכך שלא יכלו למחות: "איכא למימר מה שלא מיחו מפני שלא היה בידם למחות ... כי החנופה היא שגברה באותו הדור, כמו שכתוב בסוטה גבי אגריפס המלך". ראה סוטה מא ע"ב.

⁶ ההנהגה הרוחנית (הזקנים) צריכה להשמיע את קולה בברור נגד ההנהגה הפוליטית (השרים)! מדרשים והלכות רבות יש לנו בנושא מצווה זו של מחאה או תוכחה (סוכה כט ע"ב: "בשביל ד' דברים נכסי בעלי בתים נמסרים למלכות, על שהיה סיפק בידם למחות ולא מחו", סנהדרין כז ע"ב: "וכשלו איש באחיו - שהיה בידם למחות ולא מחו" ועוד). נושא זה גם מתקשר יפה עם פרשת השבוע, פרשת דברים שלעולם תחול בשבת חזון: "אלה הדברים אשר דבר משה - מלמד שהיו דברי תוכחות" (ספרי דברים פיסקא א).

⁷ מדרש זה ורבים כמותו מטילים הגבלה על מצוות המחאה והתוכחה וכדברי המהרש"א לעיל יכולים לשמש סיגוריה מסוימת. וגם במדרשים הקודמים שהבאנו (ראה הערת שוליים קודמת) הלשון ברורה: "שהיה בידם למחות". אבל מה הגבול? כמה זה "בידם"? ראה שבת דף נה עמוד א: "אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: הללו צדיקים גמורים, והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, היה בידם למחות ולא מיחו! אמר לה: גלוי וידוע לפני, שאם מיחו בהם - לא יקבלו מהם. אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, אם לפניך גלוי - להם מי גלוי? אגב, ראה נוסח הירושלמי מסכת תרומות פרק ה דף מג עמוד ד: "כשם שמצוה לומר על דבר שהוא נעשה כך מצוה שלא לומר על דבר שאינו נעשה". נעשה (הירושלמי) ונשמע (הבבלי).

⁸ איכה רבה הוא כאמור המקור השני לסיפור על קמצא ובר קמצא ויש בו הבדלים לעומת המקור בגיטין שמן הדין לדון בהם פעם אחרת בהרחבה ולהשוות בין שני הסיפורים. במה שנוגע לנושא שלנו, מחאתם או אי מחאתם של החכמים, יש הבדל מרכזי בין שני

ויקרא רבה כה א

ר' אחא בשם ר' תנחום ברבי חיאי: למד אדם ולימד ושמר ועשה והייתה ספיקה בידו למחות - ולא מיחה, להחזיק - ולא החזיק, הרי זה בכלל ארור ... לא למד אדם ולא עשה ולא שמר ולא לימד לאחרים, ולא הייתה ספיקה בידו להחזיק - והחזיק ולא למחות - ומיחה, הרי זה בכלל ברור.⁹

איכה רבה פתיחתא כב¹⁰

מי גרם למקום לחרב? על שלא הניחו מקום שלא עבדו בו עבודת כוכבים. בתחילה היו עובדין אותו במטמוניות ... וכיון שלא מיחו בידם חזרו להיות עושין אחר הדלת ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בראשי ההרים ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בשדות ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בראשי הדרכים ... וכיון שלא מיחו בידן התחילו (חזרו) להיות עושין ברחובות ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בעיירות ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בחוצות ... עד אימתי? עד שהכניסוה לבית קדשי הקדשים ...¹¹

ויקרא רבה כח ב¹²

שמעון בירבי עשה סעודה למשתה בנו. הלך וקרא לכל רבותינו ושכח לקרוא לבר קפרא. הלך (בר קפרא) וכתב על דלתו: אחר שמחתך מות ומה יתרון לשמחתך?¹³ אמר: מי עשה לי זה? יש מי שלא קראנו לו? אמרו לו: בר קפרא, ששכחת לקרוא לו. אמר: לקרוא עכשיו לבדו, שנוא הוא. הלך ועשה סעודה אחרת וקרא לכל רבותינו וקרא לו.¹⁴ כל תבשיל ותבשיל שהיו מביאים לפניו, היה (בר קפרא) אומר עליו שלש מאות משלי שועלים.¹⁵ ולא היו טועמים את התבשיל משום שהיה צונן. והיו מוציאים כל תבשיל ותבשיל כמו שהיה.¹⁶ אמר ר' שמעון בירבי לשמשו: על מה התבשילים שלמים? אמר לו: זקן אחד יושב שם והוא אומר על כל תבשיל ותבשיל משלים, עד שהם נעשים צוננים ואינם אוכלים.¹⁷ עלה אצלו, אמר לו: מה עשיתי לך שקלקלת סעודתי? אמר לו: וכי לסעודתך

המקורות. ראשית, בנוסח איכה רבה משמע שרק זכריה בן אבקולוס היה נוכח בסעודה (ראה פירוש מהר"ם שיף שמנסה להשליך מכאן גם על הנוסח בגיטין ורואה בכך פתרון לאי המחאה של החכמים, שאם לא כן: "טפי הוי ליה לומר ולמתלי על רבנן שלא מיחו, הן הן הגורמים"). שנית, בנוסח של איכה רבה, אין מקום לספק כלשהו אם יכול היה החכם, ר' זכריה בן אבקולוס, למחות או לא: "הייתה סיפק בידו למחות ולא מחה" אומר המדרש בברור ואנו פטורים מהדיון הקודם של יכלו או לא יכלו חכמים למחות. בנוסח איכה רבה גם ברור מאד מה היא אותה ענוותנות של ר' זכריה בן אבקולוס "שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו". לא ההתנגדות להקרב קדשים שיש בהם מום ולא ההתנגדות להצעה להרוג את בר קמצא מדין מוסר. "ענוותנות" של ר' זכריה בן אבקולוס (לא מן החכמים המפורסמים והידועים, אולי דמות סמלית?) שגרמה לכל זאת, מתמצית אך ורק בכך שלא מחה היכן שצריך היה למחות! וכבר הארכנו לדון במצוות תוכחה בדברינו [הוכח תוכיח את עמיתך](#) בפרשת קדושים.

⁹ מצוות מחאה והחזקה (סיוע חומרי ללימוד תורה) משולות כנגד התורה כולה! שים לב לדיוק הלשון. על צד השלילה (ארור), שהיה ביכולתו למחות ולא מחה. על צד החיוב (ברוך), שעשה מעל ומעבר ליכולתו "לא הייתה ספיקה בידו למחות - ומיחה". בכל מקרה, לא נראה שהחכמים שנכחו בסעודת קמצא ובר קמצא עשו מעל ומעבר. מדרש זה, כקודמו, מסלק כל אפשרות של סניגוריה על חכמים במקרה של קמצא ובר קמצא.

¹⁰ שלושים וארבע פתיחתאות יש למדרש איכה רבה (ולפי שיטות אחרות שלושים ושישה כמנין איכ"ה)! יותר מכל מדרש אחר המצוי בדינו. לכל הדרשנים הידועים: ר' אבא בר כהנא, רב הונא, ר' יהושע בן לוי, ר' אבהו, ר' יצחק, ר' חנינא בר פפא, ר' אבין, ר' יודן ועוד ועוד, הייתה פתיחתא משלו לדרשותיו על איכה. לחלק מהם אף יותר מפתיחתא אחת. חלק גדול ממדרשי החורבן נמצא בפתיחתות אלה.

¹¹ מדרש זה לא משאיר מקום לשום ספק ולשום סניגוריה. אי המחאה היא הסיבה המרכזית להתדרדרות שהביאה לחורבן הבית. עבירה שמתחילה במטמוניות, אם לא מוחים וזועקים כנגדה, סופה שתיגמר בבית קדשי הקודשים! ותוכחה כמוה כמחאה כפי שכבר צוין לעיל. ראה מסכת שבת ק"ט ע"ב: "אמר רב עמרם בריה דרבי שמעון בר אבא אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי חנינא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר: "היו שריה כאילים לא מצאו מרעה". מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה - אף ישראל שבאותו הדור, כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה". אמנם, שני מדרשים אלה (איכה ושבת) מדברים על חורבן בית ראשון, אבל כידוע שני החורבנות שזורים זה בזה ודא עקא שלמרות שבמספר מקומות מודגש על מה חרב בית ראשון ועל מה השני (ראה למשל יומא ט ע"ב), המשותף של שניהם הוא אי המחאה. כל אחד הסתגר בקוננייה שלו.

¹² מקבילה לסיפור זה נמצאת במדרש קהלת רבה פרשה א סימן ג.

¹³ נשמע אולי כמו פסוק בקהלת, אבל אין פסוק כזה. זו פרפראזה, של בר קפרא, על הפסוק "מה יתרון לאדם בכל עמלו" שמופיע בהמשך הסיפור. מדרש ויקרא רבה וגם המקבילה בקהלת רבה הם על פסוק זה מקהלת פרק א פסוק ג.

¹⁴ שים לב לפתיח "סעודה למשתה בנו". מדובר, מן הסתם, בסעודת נישואין של הבן. לאור זאת, "הלך ועשה סעודה אחרת" מקבל משמעות מיוחדת. חתונה חוזרת? או אולי פשוט שבע ברכות. כך אן כך, ר' שמעון נהג באופן בהחלט חריג. ראה אותו ר' שמעון בגמרא בסוף הוריות ...

¹⁵ כבר ניסינו להתחקות אחר אותם משלי שועלים, דרך הגמרא בסנהדרין מסכת סנהדרין דף לח עמוד ב: "ואמר רבי יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא שלש". ואנו לא מצאנו אלא שניים. ראה דברינו [משלי חיות במדרש](#) בפרשת וישלח.

¹⁶ התבשילים היו חוזרים למטבח בלי שנגעו בהם, בגלל דרשותיו הארוכות של בר קפרא.

¹⁷ אז היכן היה בעל הבית, שמעון בן רבי, כל אותה העת? במטבח! משיגה על הכנסת והוצאת המזונות ואפילו לא יושב עם שאר החכמים! ראה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה א: "הדבר הזה דרש ר' יצחק ואמר: כשעשה רבן גמליאל סעודה לחכמים, היו כל

אני צריך?¹⁸ לא כך אמר שלמה: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש". מה כתוב אחריו: "דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת" (קהלת א ד). משנתפייסו זה עם זה ועשו שלום, אמר לו: ומה העולם הזה שאינו שלך השפיע לך הקב"ה שלוה, העולם הבא שכולו שלך על אחת כמה וכמה.¹⁹

חתם סופר מסכת גיטין דף נה עמוד ב

מאי דכתיב: "אשרי אדם מפחד תמיד וכו' "? שמעתי מפי הרב הגדול מו"ה יעקב ווירמיו זצ"ל שהיה רב"ד ורב בביהמ"ד הגדול שבק"ק פרנקפורט דמיין, אהא דאמר ר' יוחנן בשבת: לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דיניהם על דין תורה, ובפרק קמא דיומא אמר ר' יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שנאת חנם.²⁰ אע"ג די"ל הא בבית ראשון והא בבית שני, מכל מקום, נראה לי עפ"י דברי ר' יוחנן דהכא דהכל אמת.²¹ דהא באמת צריך להבין מאי טעמא שתקו חכמי ישראל ולא מיחו שלא לבייש את בר קמצא? וי"ל בפסחים קי"ג ע"ב אמרינן: הרואה דבר ערוה בחברו אסור להעיד עליו יחידי, אבל מצוה לשנאתו. והעלו שם תוספות: מכל מקום לא יראה לפניו שנאה בפרהסיא משום כמים הפנים אל פנים ע"ש. ונראה להרב הנ"ל דזהו בכלל לפנים משורת הדין.²² והנה, בשעת כשלונם של ישראל נכשלו ההדיוטים בשנאת חנם, וחכמי ישראל נכשלו בהעמדת דיניהם על דין תורה. ועל כן, זה היה לו שנאת חנם על בר קמצא, אך חכמי ישראל דנו לזכות, מסתמא ראה בו דבר ערוה שמצוה לשנאותו ואסור לו לגלות לנו, על כן שתקו ולא מיחו. אמנם, אי לאו דהעמידו דיניהם על דין תורה היו מוחין, מטעם לפנים משורת הדין, שלא להראות שנאה בפרהסיא. אלא שהעמידו דיניהם על דין תורה ואתי שפיר ושפתים יושק.²³

צום קל ושנוזנה לנחמת ציון ובניין ירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים: לסיפור של קמצא ובר קמצא יש גם היבט הלכתי. ראה שו"ע או"ח הלכות שבת סימן שז סעיף יב בדבר האיסור בשבת לקרוא בשם האורחים מן הכתב שמא ישנה את רשימת האורחים (או התפריט) משום שאין לו מספיק ולא ירצה לבוא לידי תקלה כמו במקרה של קמצא ובר קמצא. לְשִׁמְשׁ מותר ולבעל הבית אסור. ראה משנה ברורה שם וכן שו"ת יעקב חלק ג סימן כא.

חכמי ישראל מסובים אצלו. עמד רבן גמליאל ושמשן. אמרו החכמים: אין אנו כדי שישמשנו. אמר להן ר' יהושע: הניחו לו שישמש, שמצינו שגדול מרבן גמליאל שמש את הבריות. אמרו לו: אי זה זה? אמר להם: אברהם אבינו גדול העולם, ששימש מלאכי השרת, והיה סבור בהן שהם בני אדם ערביים עובדי עבודה זרה. רבן גמליאל שישמש חכמים לומדי תורה, על אחת כמה וכמה". אותו ר' יהושע ואותו רבן גמליאל שבמקומות אחרים (שבת, ברכות כז) מתעמתים בכל העוצמה.

¹⁸ ובמקבילה בקהלת רבה הנוסח הוא: "אמר לו: לא תהא סבור דבגין מגיסך אתית אלא בגין דלא צווחת לי עם חברי". תרגום: אל תחשוב שבשביל סעודתך באתי (ובגלל זה כעסתי עליך), אלא בגלל שלא קראתי לי עם חברי.

¹⁹ סיפור מתקן? בר קפרא כנגד בר קמצא? שלושה וארבעה דורות לאחר קמצא ובר קמצא, נראה שלפחות בחוג החכמים הפנימי נלמד הלקח ...

²⁰ אם כוונתו לדף קיט ע"ב במסכת שבת, שם יש סיבות רבות אחרות לחורבנה של ירושלים: "שחללו בה את השבת", "שביטלו קריאת שמע שחרית וערבית", "שביטלו בה תינוקות של בית רבן" ועוד. אבל עניין העמדה על דין תורה, נזכר במסכת בבא מציעא דף ל ע"ב: "תני רב יוסף: והודעת להם - זה בית חייהם, את הדרך - זו גמילות חסדים, ילכו - זה ביקור חולים, בה - זו קבורה, ואת המעשה - זה הדין, אשר יעשון - זו לפנים משורת הדין ... דאמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה ... שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין".

²¹ כלומר, שניתן לחבר את שני ההסברים על מה חרבה ירושלים, זה של בית ראשון וזה של בית שני, להסבר אחד. הסיבה שהעמידו דבריהם על דין תורה בבית ראשון מתחברת לסיבה של שנאת חנם בבית שני ובסיפור של קמצא ובר קמצא.

²² היינו שאמנם מעיקר הדין "מצווה לשנאתו", אבל לפנים משורת הדין, אין לעשות כן ובפרט בפרהסיא.

²³ החכמים שנכחו בסעודה, הניחו שאם בעל הסעודה מגרש את בר קמצא ושונא אותו, מן הסתם ראה בו דבר ערוה ולכן שנה אותו. לא חס וחלילה שתם שנאה ... לפיכך, נהגו "כדין התורה" ש"מצווה לשנאתו" ולא מיחו בפני בעל הסעודה ו"דנו אותו לזכות" (יהודי צדיק כזה, אם הוא שונא מישהו, מן הסתם יש לו סיבה טובה לכך ...). אם היו דנים לפני משורת הדין, כפי שהתוספות מעירים שם בגמרא פסחים קיג, היו כן מוחים ומונעים את הריב וההלשנה והחורבן. אולי גם על זה נאמר: "אל תהי צדיק הרבה למה תשומם". כך, עכ"פ, מחבר החתם סופר, בשם ר' יעקב ווירמיו, בין העמדה על דין תורה ובין שנאת חנם.